

Itsemääräämisoikeus

TEORIASTA KÄYTÄNTÖÖN

***Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä &
Anna Mäki-Petäjä-Leinonen (toim.)***

Vastapaino
Tampere 2023

DOI: 10.58181/VP9789523970069

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitos
- Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta
- Suomen Akatemian rahoittama Vammaisuus ja ihmisarvo (Disability & Dignity) -hanke
- Suomen Akatemian rahoittama Algoritmisen läpinäkyvyyden mahdollisuudet ja rajoitukset (AlgoT) -hanke
- Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittama hanke: Hyvinvoinnin turvaaminen pandemia-aikoina: kohti yhteistyöhön perustuvaa syndemioiden hallintaa (WELGO)
- Koneen säätiön rahoittama hanke: Varjoja paratiisissa? Muistisairaana ihmisen oikeuksien toteutuminen hyvinvointivaltiossa (VAPA)
- Helsingin yliopiston rahoittama Eläimet hyvinvointiregimissä -hanke

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-006-9 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970069 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava, 2023

Sisällys

- 1 Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen:
Johdanto: itseys, autonomia ja itsemääräämisoikeus 7

Osa I: Itsemääräämisoikeuden filosofia

- 2 Niko Noponen: *Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus* 51
3 Markku Oksanen: *Itsemäärääminen ja itsensä omistaminen* 73
4 Arto Laitinen: *Voiko yliopisto olla täysin autonominen?* 95
5 Matti Häyry: *Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus bioetiikassa* 113
6 Maija Aalto-Heinilä: *Autonomia ja hyvinvointi* 133

Osa II: Itsemääräämisoikeus oikeusteoriassa

- 7 Paul Tiensuu: *Itsemääräämisoikeuden perusteleminen ihmisoikeutena* 155
8 Ida Koivisto & Pauli Rautiainen: *Valtio yksilön itsemääräämisoikeuden määrittäjänä* 183
9 Sanna Mustasaari: *Bileet! Feministinen teoria, relationaalinen autonomia ja nuorten seksuaalioikeudet* 209
10 Visa Kurki: *Eläinten itsemääräämisoikeus?* 233
11 Jenni Hakkarainen: *Kuinka digitaalinen ihminen kootaan?* 251

Osa III: Autonomia ja itsemääräämisoikeus käytännössä

- 12 Kirsi Pollari: *Lapsen itsemääräämisoikeus terveydenhuollossa* 273
13 Heidi Vanjusov: *Asiakkaan osallisuus itsemääräämisoikeuden ilmentäjänä päihdepalveluissa* 303
14 Susanne Uusitalo: *Itsemääräämisoikeus, addiktio ja ”väärät valinnat”* 329
15 Anna Mäki-Petäjä-Leinonen: *Autonomiia relaatioissa – ikääntyvien ihmisten kokemuksia autonomiansa toteutumisesta* 349
16 Henna Nikumaa: *Muistisairaana autonominen toimijuus – sairastuneen yksilölliset ja termisidonnaiset kokemukset* 365

Kiitokset 391

Kirjoittajat 392

Niko Noponen

2 Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltalainen vapaus

Lähestyn tässä luvussa itsemääräämistä tasavaltalaisen politiikan teorian kautta. Tasavaltalainen näkemys kansalaisten keskinäisestä vapaudesta auttaa nähdäkseni hahmottamaan itsemääräämisen luonnetta paremmin kuin oikeuksista, erityisesti ihmisoikeuksista, lähtevä tarkastelu. Seuraan tässä 1900-luvun tärkeimpiin politiikan filosofeihin kuulunutta Hannah Arendtia, joka suhtautui heti tuoreeltaan kriittisesti vuoden 1948 Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien julistukseen.

Vuonna 1951 julkaistussa kirjassaan *Totalitarismin synty* Arendt esitti, etteivät abstraktit ”ihmisoikeudet” ole ratkaisu syrjimisen, heitteille jättämisen, hyväksikäytön ja tappamisen ongelmiin: ”Kukaan ei näy kykenevän määrittelemään vakuuttavasti, mitä yleiset ihmisoikeudet todella ovat erotukseksi kansalaisoikeuksista.”¹ Hän huomautti, ettei kenelläkään ole niin sanottuja ihmisoikeuksia ilman kansalaisen oikeuksia. Niille, joilta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä oli riistetty kansalaisen asema, turvattu asema saatiin ”vain palauttamalla tai luomalla kansalaisten oikeudet”.²

Arendt käytti teoksessaan ohimennen, ja jokseenkin sarkastiseen sävyyn, ilmaisua *the right to have rights*: ”on olemassa oikeus oikeuksiin (joka merkitsee elämistä oloissa, missä jokaista arvioidaan omien toimien ja kantojensa mukaan) ja oikeus kuulua johonkin

¹ Arendt 2013, 363.

² Mt. 370–371.

järjestäytyneeseen yhteisöön.”³ Niin sanottua ”oikeutta oikeuksiin” voi verrata ilmaukseen ”oikeus itsemääräämiseen”. Ilman tarkennuksia ja lisämääreitä nämä ilmaukset jäävät hyvin ympäripyöreiksi ja jopa tautologisiksi. Itsemäärääminen edellyttää oikeuksia ja rakentuu osaksi oikeuksien varaan, mutta itsemäärääminen ei ole vain jotain, johon on oikeus. Avaan itsemääräämistä järjestäytyneen yhteisön täysivaltaisena jäsenyytenä, tasavallan kansalaisen asemana. Vapaan kansalaisen asemalle on myös keskeistä se, että tulee pidetyksi vastuullisena tai Arendtin sanoin ”tulee arvioiduksi omien toimiansa ja kantojensa mukaan”.

Arendt oli osaltaan raivaamassa 1950- ja 1960-luvun tutkimuksiltaan politiikan teoriaan, yhteiskuntafilosofiaan ja kriittiseen mutta perinnetietoiseen poliittiseen keskusteluun tietä tasavaltalaisten kysymyksenasetteluiden uudelleen tulemiselle ja uusrepublikanistisille teoreetisoinneille.⁴ Arendtia seuraten tarkastelen itsemääräämistä kansalaisen käsitteen kautta, vaikka hyödynnänkin hänen tutkimuksiaan suoraan vain vähän.

Käsittelen tässä luvussa ensin kansalaisten asemaa ja aseman taloudellisia lähtökohtia antiikin kreikkalaisissa kaupunkitasavalloissa ja hahmottelen itsemääräämisen luonnetta suhteessa holhouksen alla elämiseen. Selvitan sitten tasavaltalaista näkemystä vapaudesta nojautuen erityisesti Philip Pettitin tutkimuksiin. Pettitin uusrepublikanistinen teoria jäsentää vapautta herruudettomuutena, kansalaisten keskinäisenä vertaisuutena ja vastuullisena pitämisenä. Sivuan samalla sitä, miten toisten määräysvallan ja holhouksen alta voidaan tulla kasvatetuksi vertaissuhteisiin ja itseään määrääväksi. Luvun lopussa palaan vielä tasavaltalaisen vapauden taloudellisiin ehtoihin.

Polis ja sen politai

Antiikin kreikan kielen sanan *polites* tavanomainen käännösvastine suomeksi on kansalainen. *Polites* (mon. *politai*) juontuu kreikan kaupunkivaltiota tarkoittavasta sanasta *polis* kuten myös *politika* eli po-

3 Arendt 1973, 296 (oma suomennokseni, vrt. Arendt 2013, 367).

4 Ks. mm. Pettit 1999, 8.

liksen asiat. Tultaessa 500-luvulle ennen ajanlaskumme alkua monissa kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa päätöksentekoon osallistuvien miesten määrä oli kasvanut. Demokratisoitumiskehitys jatkui 500- ja 400-luvuilla. Kaupunkivaltioiden vanhoja perinnäislakeja päätöksentekotavoista ja päätöksentekoon osallistumisesta muutettiin ja samalla laeista tehtiin julkisia ja monesti myös kirjoitettuja. Ateenan kehitys tunnetaan parhaiten. Ateenasta tuli merkittävä kaupunkivaltio kuitenkin vasta 400-luvun alkupuolelta lähtien, eikä se kuulunut ensimmäisten demokratisoituneiden kaupunkivaltioiden joukkoon.

Kun kreikkalaisten kaupunkivaltioiden kohdalla puhutaan ”demokratisoitumisesta” sekä demokratian kytkeytymisestä lainsäädäntöuudistuksiin, on paikallaan puhua myös ja ehkä oleellisemminkin ”tasavaltalaistumisesta”. Ateena ja lukuisat muut *politikset* olivat tasavaltoja siinä mielessä, että niillä kullakin oli oma julkista päätöksentekoa ohjaava lakinsa (*nomos*). Tavallista tällaisille kaupunkivaltioille oli, että niiden lainsäädäntö hajautti valtaa eri instituutioille ja laeista ja muista perustavimmista asioista päätettiin keskenään tasaveroisten kansalaisten kokouksissa. Kyse oli ainakin alustavissa muodoissaan menettelytavoista ja periaatteista, jollaisen yhteydessä nykyisin puhutaan demokraattisuuden ja tasavaltaisuuden ohella myös laillisuusperiaatteesta, perustuslaillisuudesta ja oikeusvaltiosta.

300-luvun jälkipuoliskolla ennen ajanlaskumme alkua Aristoteles luonnehti tällaista ajatusta lakien ensisijaisuudesta kirjoittaessaan: ”On parempi, että laki hallitsee mieluummin kuin joku yksittäinen kansalainen. – – Vaikka on parempi asettaa jotkut hallitsemaan, heidät on nimettävä lakien palvelijoiksi tai vartijoiksi.”⁵ Satakunta vuotta aiemmin Herodotos oli laittanut persialaisen Otaneen lausumaan:

Mutta sillä tilalla, jolloin kansa hallitsee, on ensiksi kaikista kaunein nimi, tasavertaisuus [*isonomia*], toiseksi sen tilan vallitessa ei tehdä mitään semmoista, mitä yksinvaltiias tekee. Kansa hallitsee arvan no-

5 Politiikka III, 16, 1287a19–23.

jalla, sillä on vastuunalainen hallitus, ja se lykkää kaikki asiat yhteisesti ratkaistavaksi.⁶

Arendt painottaa, että vapaus poliittisena ilmiönä syntyi juuri kreikkalaisten kaupunkivaltioiden myötä. Tällaiselle poliittiselle vapaudelle keskeistä on lainmukainen kansalaisten tasavertaisuus, jonka vuoksi he eivät ole hallinnan alla ensinkään. *Isonomia* viittaa ”niiden tasavertaisuuteen, jotka muodostivat vertaisten joukon”. Arendtin mukaan tällaisen tasavertaisuuden ajateltiin antiikissa olevan edellytys kaikelle poliittiselle toiminnalle, mutta toisaalta poliittisen toiminnan alue itsessään oli avoinna ainoastaan niille, joilla oli omaisuutta ja orjia. Arendt sanoo kreikkalaisten katsoneen juuri inhimillistä alkuperää olevien lakien ja poliittisen osallistumisen mahdollistavan vapauden: ”kukaan ei voi olla vapaa muutoin kuin vertaistensa joukossa, ja – – tästä syystä sen kummemmin tyranni, despootti tai tilansa herra – huolimatta siitä, että he olivat täysin vapaina muista eivätkä muiden pakottamia – eivät olleet vapaita.”⁷ Tasavertaisina vertaistensa joukossa kansalaiset⁸ olivat poliittisesti vapaita eivätkä hallinnan alla lainkaan. Toisaalta kaikki eivät olleet vertaisia, eikä poliittisen toiminnan alue ollut kaikille avoin.⁹

Vapaat kansalaiset ja näiden holhottavat

Ensimmäisenä merkittävänä ihmisen itsemääräämistä käsittelevänä tutkimuksena voidaan pitää Platonin *Valtiota*. Tämän vaikutusvaltaisen teoksen aiheena on, kuinka kaupunkivaltion hallinto ja laeista päättäminen pitäisi järjestää, jotta se olisi hyvää ja järkevää. Samalla ja jopa oleellisemmin teoksessa tarkastelun kohteena on se, kuinka ihmisen oman elämän ja toiminnan hallinta pitäisi järjestää, jotta ihminen hallitsisi itse itseään onnistuneesti. *Valtion* neljännessä kirjassa Platon vertaa ihmisen sisäistä järjestystä tai sen

6 *Historiateos* III, 80.

7 Arendt 1963, 31. Ks. myös Arendt 2002, 39–40, 195–202.

8 Kansalaisuudesta klassisen ajan Ateenassa ja Aristoteleella, ks. mm. Kukkonen 2012; Hämäläinen 2019; Joensuu 2019.

9 Arendt 1963, 31.

osia hyvin hallitun kaupunkivaltion järjestykseen: sielun (*psykhe*) alimpaan kerrokseen kuuluvien halujen ja tunteiden tai vastaavien tulisi olla vahvaluonteisuuden auttaman järjen hallinnassa – aivan kuten tuottavaa työtä tekevien tulisi olla vartijoiden auttamien viisaiden lainsäätäjien hallinnassa. Tarkastellessaan, kuinka ihmisen ”tulee järjestää omat asiansa todella hyvin, hallita itseään ja pitää itsensä järjestyksessä, elää ystävyydessä itsensä kanssa ja saattaa sielunsa kolme eri puolta sopusointuun”,¹⁰ Platon esittää ensimmäisen ja kauaskantoisen mallin ihmisen järjellisestä itsemääräämisestä.¹¹

Ihmisen itsemääräämisen idea kreikkalaisessa teoreettisessa ajattelussa tulee ensimmäisen kerran jäsennettyä Platonilla nimenomaan poliittisen yhteisön antaman mallin kautta. Kreikkalaisten kaupunkitasavaltojen käytännön elämässä kysymys siitä, mitä on olla vapaa ihminen, joka ei ole alistettu toisten ihmisten herruudelle, oli alun perin poliittinen ja vasta sitten eettinen, psykologinen, pedagoginen tai metafyyksinen aihe. Kaupunkivaltion keskeinen pyrkimys oli pysyä vapaana – eli riippumattomana, omalakisena, itsenäisenä tai itsერიოთისena (*autarkes*).

Antiikissa poliittisen toiminnan alue oli kuitenkin avoinna ”ainoastaan niille, joilla oli omaisuutta ja orjia”.¹² Historiallisissa tasavalloissa kansalaisen asemalle oli taloudellisia vaatimuksia ja sen saattoi myös menettää vaikkapa velkaantumalla. Kreikkalaisen kaupunkitasavallan vapauden tai itsenäisyyden suhde sen yksittäisen kansalaisen vapauteen tai itsenäisyyteen oli alkujaan kutakuinkin seuraava: maanviljelystilan (*oikos*) isäntä, joka perhekuntansa viljelysten ja muun tuotannon vuoksi kykenee varustamaan itsensä jalkaväen taistelijaksi, on velvoitettu puolustamaan kaupunkivaltiota (*polis*) ja on näin oikeutettu myös osallistumaan sen päätöksentekoon kansalaisena (*polites*). Kreikkalaisten kaupunkivaltioiden kansalaisten tasavertaisuus ja yhteinen poliittinen vapaus perustui maanviljelijä-sotilas-kansalaisten yhteistyöhön ja keskinäiseen pää-

¹⁰ Valtio IV, 443d.

¹¹ IV kirjan lisäksi ks. myös *Valtion* alkuperäinen lopetus IX kirjan lopussa (588b–592b); ks. myös mm. Annas 1981.

¹² Arendt 1963, 30; ks. myös Pettit 1999, 48, 133.

töksentekoon.¹³ Kansalainen oli maanviljelystilan perheenpäänä vaimo(i)lleen, lapsilleen, orjilleen ja muille alaisilleen, ainakin lailisessa mielessä, ehdoton herra ja isäntä (*kyrios* tai *despotes*). Sen sijaan kansalaisella ei itsellään ollut herraa.

Kansalaisuus on siis jännitteisessä suhteessa herruuteen, samoin tasavallan käsite säätyjakoon: Herralla on holhottavia alamaisia, mutta kansalaisella ei ole herraa, hän ei ole alamainen eikä holhottava. Tasavallan kansalaiset kuuluvat vertaisina samaan säätyyn. Antiikin kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa oli lakisääteisiä säätyjä, niin kuin on ollut myöhemmin tasavalloiksi luokiteltavissa yhteiskunnissa, kuten antiikin Roomassa ja myöhäiskeskiajan Venetsiassa. Sääty-yhteiskuntakin voi kuitenkin olla ylimmän säädyn vertaisjäsenille tasavalta, jossa ylimykset, patriisit, aateliset tai vastaavat ovat varsinaisia kansalaisia.¹⁴

Historiallisissa kaupunkitasavalloissa, niin antiikissa kuin myöhemminkin, varsinaiset kansalaiset olivat herroja tai isäntiä kotitalouteensa kuuluville holhottavilleen, mukaan lukien puolisoilleen. Isännällä katsottiin olevan luonnostaan asemansa vuoksi, ja usein myös lain mukaan, velvollisuuksia holhottaviaan kohtaan. Holhoajan ja holhottavan suhde ei ole vertaissuhde. Holhoaja päättää holhottavan asioista, ja vaikka holhottava saattaakin usein suunnitella tekemisiään ja toteuttaa niitä, niille täytyy olla holhoajan suostumus. Holhoaja voi myös estää holhottavaa toimimasta. Nykytermein ilmaistuna holhottava ei ole oikeustoimikelpoinen kansalainen.

Aristoteleen mukaan alaikäiset, kuten monet muutkaan valtion asukkaat, eivät ole kansalaisia varsinaisessa mielessä, ”ilman lisäämääreitä”. Hän päätyy pitämään varsinaisina kansalaisina henkilöitä, jotka saattoivat hoitaa neuvottelevia tai oikeudellisia virkoja. Kansalaisten tasavertaisuuden takia virat eivät olleet pysyviä, vaan kukin hoiti niitä vuorollaan.¹⁵

13 Ks. Fustel de Coulanges 1920, mm. 345–346; Weber 1992, 138–146, 177–189, 197–198; Keegan 2005, 95, 258–259, 268–282; Hanson 1995.

14 Mm. Lappalainen (2009, 44–46) puhuu 1500-luvun Puolasta johdonmukaisesti ”aatelistasavaltana”. Holhouksen alta vapautumisen symboliikasta tasavaltalaisessa perinteessä ks. Noponen 2016.

15 *Politiikka* III, 1, 1275b17–23, 5, 1278a3–7 ja 6, 1279a8–13.

Kansalaisen käsite on siis sidoksissa käsityksiin holhouksen ja toisen vallan alla olemisesta. Kokemuksellisesti näin on lähtökohdaisesti jo siksi, että jokainen aikuinen kansalainen on ollut lapsi. Huomattakoon, että länsimaisissa nyky-yhteiskunnissakaan alaikäinen ihminen ei ole lainmukaiselta asemaltaan laajimmassa mahdollisessa mielessä itseään määräävä eikä täydessä poliittisessa mielessä kansalainen. Palaan myöhemmin lyhyesti itseään määrääväksi ja vapaaksi kasvamiseen ja kasvattamiseen. Tarkastelen ensin tasavaltalaista näkemystä vapaudesta herruudettomuutena.

Tasavaltalainen vapaus herruudettomuutena

Mikäli jokin ulkoinen taho on alistanut tasavallan, se ei ole itsenäinen ja vapaa, eivätkä ole sen kansalaisetkaan. Myöskään silloin, kun joku poliittisen yhteisön sisäinen henkilö, suku tai muu ryhmittymä on noussut ylivalta-asemaan, eivät ketkään sen jäsenet enää ole vapaita ja yhdessä itseään määrääviä kansalaisia kuin korkeintaan nimellisesti.¹⁶ Viime vuosikymmeninä tasavaltalaisuuden aatehistorian tutkija Quentin Skinner ja uusrepublikanistista teoriaa kehitellyt Philip Pettit ovat esittäneet, että tasavaltalaisessa perinteessä poliittinen vapaus on ymmärretty juuri yhteiskunnallisen dominaation eli herruuden tai ylivallan poissaolona.

Uusrepublikanismin teoreetikot ovat tehneet pesäeroa liberalismiin, jonka mukaan yksilön vapaus on ulkoisten rajoitteiden ja yksilön asioihin puuttumisen poissaoloa. Mikäli vapaus ymmärretään modernin politiikan filosofian isänä tunnettua Thomas Hobbesia seuraten liberalistisesti, rajoitteiden poissaolona, täytyisi tällöin myös ajatella, että hyväntahtoisen herran orja, joka saa tehdä, mitä haluaa, on vapaa.¹⁷ Tasavaltalaiselta kannalta katsottuna tällainen näkemys vapaudesta on absurdi.

Pettitin mukaan perusteleमतonta hallintaa (*unreasoned control*) voidaan harjoittaa puuttumalla yksilön asioihin vaikkapa poistamalla jokin vaihtoehtoista, tuomalla sen tilalle rangaistuksen

16 Tällaisista tasavaltalaisista kysymyksenasetteluista Machiavellilla, ks. Skinner 2002.

17 Pettit 1999, 31–33; 2001, 46, 145–146; ks. myös Skinner 2018, 145–153.

kaltainen vaihtoehto tai vähentämällä mahdollisuuksia järkevään valintaan hyödyntämällä jotakin yksilön heikkoutta tai tuottamalla virheellisiä uskomuksia. Yksilö voi kuitenkin olla hallittu ilman, että hänen asioihinsa puututaan: jos esimerkiksi joku toinen seuraa yksilön toimia ja *voisi* milloin tahansa puuttua niihin pakottaen tämän toimimaan toisin, hän käytännössä kontrolloisi yksilön toimintaa silloinkin, kun ei siihen puutu.¹⁸ Juuri tässä on Skinnerin ja Pettitin mukaan tasavaltalaisen näkemyksen ero liberalistiseen vapausnäkemykseen.¹⁹

Liberalistiselta kannalta katsoen ihmisten elämään puuttuvat lait rajoittavat aina vapautta. Tasavaltalaisessa perinteessä korostus on ollut toisenlainen. Pettitin sanoin ”vapaus on tasavaltalaisessa perinteessä itse asiassa nähty asemana, joka on olemassa ainoastaan tietynlaisen asiaankuuluvan laillisen hallintojärjestelmän alla”.²⁰ Oikeanlaiset lait eivät siis vähennä vapautta, vaikka rajoittavatkin ihmisiä, vaan ne konstituivat ja turvaavat sitä. Vapautta vähentää mahdollisuus mielivaltaiseen rajoittamiseen ja asioihin puuttumiseen. Herruudella voidaan tarkoittaa juuri tätä.²¹

Yksi keskeisimmistä tasavaltalaisista tavoista mielivaltaisen hallinnan estämiseksi on institutionaalisen vallan hajauttaminen. Pettit viittaa tässä yhteydessä Montesquieun²² vaikutusvaltaiseen varoitukseen: ”Jos tuomiovalta kytketään lainsäädäntövaltaan, kansalaisten elämä ja vapaus jäävät mielivallan varaan, sillä silloin tuomari on myös lainsäätäjä. Jos tuomiovalta kytketään toimeenpanovaltaan, tuomari voi saada sortajan voiman.”²³ Muun muassa Platonia ja Montesquieuta seuraten Pettit painottaa myös, että tasavaltalaisessa

18 Pettit 2007, 4.

19 Ks. myös Pettit 2001, 136–151. Esimerkkejä arkisista herruusasetelmista, ks. Pettit 2001, 135. O’Shea (2015) näyttää, kuinka tasavaltalainen käsitys ei-herruudesta soveltuu muun muassa psyykkisistä häiriöistä ja vammaisuudesta johtuvien riippuvuussuhteiden ja potentiaalisesti herruussuhteiden käsittelyyn.

20 Pettit 1999, 36–38; ks. myös 2001, 146–147.

21 Pettit 2001, 138–139, 144–149; ks. myös 1999, luvut 2 ja 3; Skinner 2002, 161–162, 178–180, 185; 2018, 145–153. Tasavaltalaisesta vapauskäsituksesta, ks. myös Lemetti 2003; Toppinen 2007; Noponen 2016.

22 Pettit 1999, 177–180.

23 Mikko Lahtisen suomentama lainaus on artikkelista Lahtinen 2014 (jossa viite *De l’esprit des lois* [1951] XI.6, 397).

perinteessä on aina korostettu korruptoitumisen vaaroja: ”Vallassa oleva saattaa olla korruptoitumaton, mutta vallassa oleva on aina korruptoituva.”²⁴

Vapaa toimija ja vastuu

Kun jonkun sanotaan määrävän itse asioistaan, tämä tulee lähelle sitä, että hänen sanotaan olevan vastuussa itsestään. Pettitin tutkiessa sitä, miten vapaa toiminta tulisi hahmottaa yksittäisen henkilön kohdalla, hänen keskeinen väitteensä kuuluu: ”vapaana oleminen, kaikkein yleisimmässä mielessä, on sitä, että on täysin sopiva pidettäväksi vastuullisena.”²⁵

Pettit nojaa näkemyksessään Peter Strawsonin vaikutusvaltaiseen analyysiin reaktiivisiin tunteisiin sisältyvistä oletuksista. Strawsonin lähtökohtana on se, että suuttumus (*resentment*) ja paheksunta (*indignation*) ovat suuntautumisia yhteiskunnallisen rankaisemistoiminnan kaltaisia, mutta rankaisemista perustavanlaatuisempia.²⁶ Tämä niin sanottua tavallisen kielen filosofiaa edustava analyysi auttaa tuomaan esille itsemääräämisen ja tasavaltalaisen kansalaisuuskäsityksen taustalla olevia piileviä ajattelutapoja. Samalla selkeytyy henkilöiden vertaissuhteen luonne ja sen ero verrattuna holhoavaan suhtautumistapaan. Analyysi auttaa myös hahmotamaan itseään määräväksi, vapaaksi ja vastuulliseksi kasvamisen edellytyksiä.

Strawsonin mukaan tavanomaiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen kuuluvat suuttumus, paheksunta ja muut reaktiiviset tunteet sisältävät oletuksen niiden kohteena olevan toimijan vapaudesta ja vastuusta.²⁷ Samalla kun suuttumuksen ja paheksunnan tunteminen

24 Pettit 1999, 210–211; ks. myös Skinner 2002, 166–169, 175–177; Noponen 2014, 353–356.

25 Pettit 2001, 4.

26 Strawsonin esitelmän lähtökohtana on kiista rankaisemisen ja determinismin yhteensopivuudesta ja kiistan taustalla olevasta yleisemmästä kysymyksestä inhimillisen toiminnan vapauden (tai ”vapaan tahdon”) ja determinismin yhteensopivuudesta. Strawsonin näkemyksen on yleensä katsottu olevan kompatibilistinen. Väittäisin Strawsonin kiistävän koko kysymyksenasettelun mielekkyyden (ks. Noponen 2022, 50–51).

27 Strawson 1963, 190–192, 199–200.

osoittaa, että niiden kohteena olevan henkilön katsotaan toimineen väärin, nämä tunteet sisältävät ajatuksen siitä, että niiden kohdetta pidetään vastuullisena toimijana. Hänen myös ajatellaan kuuluvan yhteiseen yhteisöön, jossa kommunikaatioon ja kritiikin vaikutusmahdollisuuksiin uskotaan.²⁸ Strawson kutsuu tällaista suhtautumista tai asennoitumista henkilöiden väliseksi osallisen asenteeksi (*inter-personal attitude, participant attitude*), jota voi luonnehtia tavalliseksi vertaissuhteeksi.²⁹

Suuttumuksen ja paheksunnan tunteet eivät yleensä nouse – tai niillä on noustuaan taipumus laantua – juuri tapauksissa, joissa väärin käyttäytyneen ei ajatella olevan varsinaisessa mielessä vastuullinen toimija, vaan tämä on vaikkapa pieni lapsi. Henkilöiden välinen osallisen asenne eroaa ”objektiivisesta” suhtautumisesta tai asenteesta (*objective attitude*): kun toista ei pidetä tavanomaisessa mielessä vastuullisena henkilönä, hänen käyttäytymisensä ajatellaan olevan pikemminkin pakonomaista tai hallitsematonta kuin vastuunalaista toimintaa.³⁰ Tällaisesta objektiivisesta suhtautumisesta on kyse myös esimerkiksi lääketieteellisen tai psykologisen koulutuksen saamien asiantuntijoiden arvioissa ja tuomioistuimen päätöksissä, joilla henkilön katsotaan olevan syyntakeeton tai edunvalvojan tarpeessa.³¹

Strawsonia seuraten Pettit tarkastelee tekijöitä, joiden ajatellaan vähentävän henkilön vastuuta tai poistavan sen kokonaan. Hän keskittyy henkilöstä itsestä riippumattomiin, muiden aiheuttamiin ja satunnaisiin seikkoihin. Tällaiset tilannekohtaiset tekijät eivät kuitenkaan anna perusteita pitää toimijaa kykenemättömänä yleisesti vastuulliseen toimintaan ja itsensä hallintaan. Pettitin mukaan henkilö ei ole täysin vapaa valitsemaan kahden tai useamman toimintavaihtoehdon välillä, jos jokin seuraavista ehdoista toteutuu: Henkilö ei tiedä eri vaihtoehtojen olevan mahdollisia. Hän ei kykene arvioimaan vaihtoehtoja. Hänen arviointinsa vaihtoehdoista ei voi

28 Mts. 199–200.

29 Mts. 194–197.

30 Mts.

31 Ks. rikoslaki (515/2003, RL), 3 luvun 4 §; laki holhoustoimesta (442/1999), 8 § (576/2008).

vaikuttaa hänen valintaansa. Hän ei voi pitää valitsemaansa vaihtoehtoa omanaan (jos hän esimerkiksi itse tunnistaa sen pakonomaiseksi, vaikkapa addiktiosta tai psyykkisistä ongelmista johtuvaksi). Hän joutuu tekemään valinnan painostuksen tai pakon alaisena. Jos yksi tai useampi ehdoista toteutuu, henkilön ei voida katsoa olevan täysin tai jopa ollenkaan vastuussa siitä, mitä hän tekee toisaalta tietoisesti ja toisaalta valiten.³²

Pettit ottaa käsittelyyn kaksi filosofista teoriaa yksilön vapaudesta, itsemääräämisestä ja vastuusta ja liittyy näin siihen ihmisen itsehallinnan tutkimuksen perinteeseen, joka sai alkunsa Platonin *Valtiosta*. Ensimmäinen teoria lähestyy vapautta ensisijaisesti toiminnan järkevänä hallintana (rationaalinen kontrolli) ja toinen vapaata toimijaa tahdonalaisesti pyrkimyksiään hallitsevana (volitionaalinen kontrolli). Rationaalisen kontrollin teorian lähtökohtana on toiminnan pohjautuminen järkevästi perusteltuihin uskomuksiin ja haluihin, josta teoria laajenee siihen, mitä on olla vapaa minä (*self*) ja vapaa henkilö (*person*). Volitionaalisen kontrollin teorian lähtökohtana ovat vapaan toimijan tahdonalaiset päätökset, jotka hän kokee omikseen. Pettit ei katso näiden teorioiden pystyvän yksinään selittämään sitä, mitä on vapaa toimijuus ja toiminnan vapaus. Hän kuitenkin pitää sekä järjellistä että tahdonalaista hallintaa välttämättöminä ehtoina toiminnan vapaudelle.³³

Kummassakin teoriassa on Pettitin mukaan samat kaksi perustavaa ongelmaa. Ensinnäkin sekä rationaalisen kontrollin että volitionaalisen kontrollin teoria joutuu kohtaamaan ”syvästi epäintuitiivisen johtopäätöksen, jonka mukaan pakottamista, edes vihamielistä sellaista, ei pitäisi pitää henkilön vapauden vastaisena loukkauksena”. Pettitin mukaan näiden teorioiden valossa vihamielinen pakottaminen sopii yhteen toimijan rationaalis-volitionaalisen kontrollin säilymisen kanssa: esimerkiksi pahoinpitelyllä uhkaavan ryöstäjän vaatiessa rahoja uhattu henkilö on rationaalis-volitionaalisen kontrollin näkökulmasta vapaa toimija, joka voi tehdä itse omat valintansa (pa-

32 Pettit 2001, 13–14; vrt. Strawson 2022, 15–16. Ks. myös Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III, 1.

33 Pettit 2001, luvut 2 ja 3, ks. erit. 47–48, 63–64.

hoinpidellyksi tuleminen vai rahojen menettäminen) omien uskomustensa, halujensa ja päämääriensä pohjalta. Pakotettu toiminta voi olla rationaalisesti ja volitionaalisesti kontrolloitua, mutta sitä *ei* pidetä vapaana siinä mielessä, että pakotetusta toiminnasta ei olla täysimääräisesti vastuussa.³⁴ Tasavaltalainen näkemys vapaudesta herruuden poissaolona vastaa näitä teorioita paremmin tavallisia vapautta koskevia kokemuksiamme ja ajattelutapojamme, sillä mielivaltainen herruus mahdollistaa pakottamisen. Herruuden poissaolo ei takaa toiminnan vapautta, mutta on sen välttämätön edellytys.³⁵

Toinen ongelma on Pettitin mukaan standardien puute. Vastuun näkökulmasta vapaa toimija on vastuussa uskomuksistaan, haluisaan ja päätöksistään, mutta myös siitä, millä perusteella hän uskomuksensa, halunsa ja päätöksensä hyväksyy. Vastuun arvioinnin kannalta joudutaan palaamaan siihen, miksi jollakulla on ne uskomukset ja halut, joiden vuoksi hän on päätenyt päätöksiinsä. Toimija voi olla aidosti täysin sitoutunut omiin uskomuksiinsa ja haluihinsa. Jos halut kuitenkin alkavat osoittautua esimerkiksi patologisia addiktioita läheneviksi tai uskomukset vahvasti propagoituun salaliittoteoriaan nojautuviksi, ei toimijaa jossain vaiheessa enää pidetä vapaana ja vastuullisena. Missä vaiheessa näin tapahtuu? Tullaan kysymykseen halujen ja uskomusten hyväksyttävyydestä ja perusteltavuudesta eli niiden standardeista.³⁶

Vapaus toiminnan argumentatiivisena hallintana

Miten Pettit vastaa näihin ongelmiin? Individualistisen vastuun ja vapauden ehtojen määrittämisen sijaan hän lähestyy niitä sosiaalisesti sekä holistisesti ja kehittää teoriaa vapaudesta niin sanottuna diskursiivisena kontrollina (*discursive control*). Pettit tarkoittaa ”diskursiivisella” henkilöiden välistä kommunikatiivista järkevää, perusteltavaa tai argumentoivaa keskustelua.

³⁴ Mts. 61, ks. myös 45.

³⁵ Ks. mts. 137–; 1999, 22–27, 81–82.

³⁶ Pettit 2001, 41, 58, 63–64.

Kun toiminnan ajatellaan olevan vapaata ja toimijan siitä vastuussa, ajatellaan samalla, että toimijalla on toiminnalleen implisiittiset perusteet, jotka ovat periaatteessa ilmaistavissa myös muille ymmärrettävästi. Vapaita ovat siis henkilöt, jotka kykenevät argumentoimaan ja toimivat argumentaatioystävällisissä (*discourse-friendly*) suhteissa muihin ihmisiin. Siten *discursive control* kääntyy parhaiten argumentatiiviseksi hallinnaksi. Se, että toimijan perusteet olisivat periaatteessa muille perusteltavissa ja käsitettävissä, ei kuitenkaan tarkoita, että ne olisivat muille – tai toimijalle itselleen – lopulta hyvin perusteltuja.³⁷

Näkemys vapaasta toiminnasta mahdollisuutena argumentatiiviseen hallintaan hyväksyy sen, että toimija voi olla vapaa, vaikka muut pyrkivät ja myös onnistuvat vaikuttamaan hänen valintoihinsa. Vihamielinen pakottaminen toki tekee toiminnasta epävapaita. Sen sijaan ystävällismielinen asioihin puuttuminen tai jopa pakottaminen, jonka toimija hyväksyy tai jota jopa pyytää ja jonka ajatellaan olevan hänen etujensa mukaista, ei Pettitin mukaan näin tee. Näkemys vapaudesta argumentatiivisena hallintana sopii lisäksi yhteen sen käsityksen kanssa, että toimijan asioihin voidaan puuttua estämällä, jos kyse ei ole mielivaltaisesta vaan perustellusta laillisesta puuttumisesta.³⁸ Sen sijaan ”altistuminen vallalle puuttua asioihin mielivaltaisesti vaarantaa argumentatiivisen hallinnan”³⁹. Kyse on tosiasiallisesti vallitsevista suhteista, ei vain siitä, mitä koetaan tai tiedostetaan:

Argumentatiivinen hallinta on itsensä turvaamista hiljentämistä, huomiotta jättämistä ja kuulluksi tulemista vastaan sekä sitä vastaan, että tulee jätetyksi vaille viimeistä sanaa toimiensa suhteen. – sitä, että tulee tunnustetuksi argumentoivana subjektina, joka itse kuuntelee ja jolla on oma äänensä.⁴⁰

³⁷ Pettit 2001, 70, 99.

³⁸ Mts. 72–79, 138–140.

³⁹ Mts. 140.

⁴⁰ Mts. 140. Pettit (mts. 72) myös viittaa toisten ihmisten sosiaalista ja poliittista tunnustamista osittain hegeliläiseltä pohjalta tutkineeseen Axel Honnethiin. Laitinen (2019) tarjoaa katsauksen Honnethin tutkimuksiin mutta myös niiden puutteisiin

Pettitin näkemys sosiaalisen kanssakäymisen argumentatiivisesta kommunikatiivisuudesta on tietysti idealisoitu. Strawsonin lingvistis-fenomenologista analyysiä laajentaen se luonnehtii kuitenkin sitä, kuinka suhtaudumme itseemme ja muihin vastuullisina vapaina toimijoina, joilla on toiminnalleen perusteet ja jotka voivat tuoda ne myös muiden arvioitavaksi. Strawsonilais-pettitiläinen teoria pyrkii siis eksplikoimaan tavallisissa inhimillisen elämän käytänteissä noudatettavia ja esiin tulevia käsityksiä: ”Olet vapaa vain siinä määrin kuin sinua voidaan pitää oikeutetusti vastuullisena käytäntöön implisiittisesti sisältyvien kriteerien nojalla.”⁴¹ Tällainen vastuuta ja syyllisyyttä koskevien taustaoletusten verkosto on oleellisesti läsnä myös oikeuskäytännössämme. Esimerkiksi Suomen tasavallan rikoslaissa eritellään tiedon puutteesta ja pakosta aiheutuvia vastuuvapausperusteita.⁴²

Pettit ei nojautu uusrepublicanistisessa teoriassaan Arendtiin, sillä hän vieroksuu tämän ”uusateenalaista” kansalaisten osallistumisen korostamista. Pettitin argumentatiivista hallintaa korostavalla vapauden teorialla on kuitenkin paljon yhteistä Arendtin vapausnäkemyksen kanssa. Argumentatiivinen itsehallinta sosiaalisissa suhteissa edellyttää, että henkilö kohtelee muita vertaisinaan ja tunnistaa heidät itseohjautuviksi järkeviksi toimijoiksi. Arendtille vapaus on oleellisesti poliittisesti luotua kansalaisten vertaisuutta ja poliittisen perusta on puheessa ja keskustelussa.⁴³

Tahdonalaisen ja järjellisen hallinnan teorioita käsitellessään Pettit tuo esille, etteivät nämä teoriat edellytä käyttäytymisen jatkuvaa aktiivista hallintaa, vaan ainoastaan hallinnan ja harkinnan kykyä. Argumentatiivisen hallinnan kohdalla tilanne on vastaavanlainen. Kun henkilöllä on kyky järkipäraseen harkintaan ja argumentatiivisiin suhteisiin, hän on kykyjensä puolesta vapaa. Pettit kuitenkin myös korostaa, ettei tällainen kyky ole voinut kehittyä ilman todellisia

(ks. erityisesti mts. 182). Ks. myös Noponen 2022, jonka lopussa kytken myös lyhyesti strawsonilaista lähestymistapaa hegeliläiseen.

41 Pettit 2001, 12.

42 RL, 4 luvun 1–5 §. Lainvastaisen väärin tekemisen vastuullisuuden asteita, kuten tahallisuutta ja piittaamattomuutta, käsittelee hyvin Kenny 1978, luento 3.

43 Ks. Arendt 2002, 32–40, 178–181; 1963, 31–32.

suhteita muihin eikä ilman harkintaan ja perustelemiseen harjaantumista argumentaatioystävällisissä henkilökohtaisissa suhteissa.⁴⁴

Näin on tultu väistämättä myös kysymyksiin siitä, kuinka ihmisen kasvatetaan vapaaksi toisten holhouksen alta, itseään määrääväksi. Keskeinen edellytys sille, että kehittyy itseään määrääväksi ja vastuulliseksi henkilöksi ja kansalaiseksi, on se, että toiset pitävät kasvavaa henkilöä sopivassa määrin vapaana, itseään määräävänä ja vastuullisena. Lapsen huolehtivan holhoamisen rinnalle ja sitä korvaamaan on asteittain tuotava argumentaatioystävällisiä vertaissuhteita ja omaa päätäntävaltaa – vaikkei tälle aina olisi täysiä edellytyksiä.⁴⁵

Herruuden torjumisen taloudelliset edellytykset

Vaikka Pettitin uusrepublikanistisessa teoriassa taloudelliset aiheet ovat jääneet vähäiselle huomiolle, Pettit on esittänyt tasavaltalaisen argumentin perustulolle (*basic income*): turvattu toimeentulo on välttämätön edellytys sille, ettei ihminen joudu alttiiksi toisten herruudelle.⁴⁶

Varhaisella uudella ajalla antiikista juontuvan tasavaltalaisen ajattelun perinteen yksi kehityslinja painotti omaisuuteen ja toimeentuloon liittyviä ehtoja poliittiselle vapaudelle. Eric Nelsonin mukaan tämä kehityslinja haki vaikutteita antiikin kreikkalaisesta poliittisesta ajattelusta ja käytännöstä, ei niinkään yksityisomaisuuden suojaa painottaneesta roomalaisesta. Sen edustajat varoittivat rikkauden ja vallan korruptoivasta vaikutuksesta ja korostivat poliittisen vapauden edellyttävän suhteellista taloudellista tasa-arvoa.⁴⁷ Usein kiinnitettiin huomiota myös oppineisuuden ja koulutuksen tasaisen leviämisen tärkeyteen.⁴⁸

Tätä hyvin vaikutusvaltaista tasavaltalaisen ajattelun suuntausta edustivat monet valistusajattelijat ja Yhdysvaltain perustajat. Gene-

44 Pettit 2001, 71–72.

45 Strawson 2022, 24–25; Noponen 2022. Ks. myös Pettit 2001, 16–17; 1999, 119–120.

46 Pettit 2007, 5–7; ks. myös 1999, 140–143; 2001, 145.

47 Nelson 2004.

48 Mts. 194, 211.

veläinen valistusfilosofi Jean-Jacques Rousseau kirjoitti kansalaisvapauden (*la liberté civile*) luonteesta:

– – mitä tasa-arvoisuuteen tulee, niin ei ole suinkaan ymmärrettävää tätä sanaa niin, että vallan ja rikkauden asteet olisivat ehdottomasti samat; vaan että valta pysyy kaiken väkivallan alapuolella ja että sitä harjoitetaan vain yhteiskunnallisen aseman ja lakien nojalla; ja ettei rikkauteen nähden ainoakaan kansalainen ole kylliksi äveriäs voidakseen ostaa toisen kansalaisen, eikä ainoakaan niin köyhä, että hänen on pakko myydä itsensä.

Alaviitteessä Rousseau lisää:

Tahdotteko tehdä valtion lujaksi? Lähentäkää äärimmäisiä asteita niin paljon kuin mahdollista; alkää suvaitko äveriäitä ihmisiä alkääkä myös kerjäläisiä. Nämä kaksi luokkaa, jotka ovat luonnostaan eroittamattomia, ovat yhtä tuhoisia yhteishyvälle; toisesta tulevat tyrannien kannattajat, toisesta tyrannit: heidän välillään käydään aina kauppaa valtion vapaudesta; yksi sen ostaa ja toinen sen myy.⁴⁹

Ajatukset siitä, että kansalaisen täytyy olla taloudellisesti omavarainen, näkyivät käytännössä myös eurooppalaisen poliittisen kulttuurin periferiassa, 1700-luvun Itämeren alueen pikkukaupungeissa. Keskiajan ja varhaisen uuden ajan kaupungeissa kaupunkikansalaisen, kaupunkiporvarin (*Bürger, medborgare*), aseman ehtona oli omaisuuteen, elinkeinon ja toimeentuloon perustuva omavaraisuus. Nämä edellytykset mahdollistivat riippumattomuuden sekä kansalaisen velvollisuuksien täyttämisen ja takasivat oikeudet. Vuonna 1771 Turussa varakas tukkukauppiaan leski Anna Elisabeth Baer vetosi seuraaviin seikkoihin vaatimuksessaan saada äänestää valtiopäivämiehen vaaleissa: vallintaoikeus kauppaliikkeeseen, korkeat maksetut verot, oikeudet elinkeinon harjoittamiseen ja se, ettei hän leskenä ollut holhouksen alainen.⁵⁰

49 Yhteiskuntasopimuksesta II, xi, 101–102; ks. Nelson 2004, 183–193.

50 Karlsson Sjögren & Lindström 2005, 189.

Kyse ei ole poikkeustapauksesta. Ruotsin kuningaskunnassa nimittäin ”vuoteen 1757 asti osallistui naisia kaikkiin valtiopäivämiesten vaaleihin, joiden ääniluettelot ovat säilyneet”.⁵¹ Perusteet olivat taloudelliset. Kuten historioitsijat Åsa Karlsson Sjögren ja Peter Lindström kiteyttävät, naiset saivat äänestää silloin, kun heitä pidettiin omaisuutensa edustajina.⁵² Tultaessa 1770-luvulle naisten eli lähinnä porvarien leskien äänestämistä valtiopäivämiesten vaaleissa oli kuitenkin alettu yleisesti rajoittaa ja samanlaista rajoittamista tehtiin kaupunkien virkailijoiden ja pappien vaaleissa.⁵³

Toisessa turkulaisessa vaalikiistassa vuodelta 1769 vedottiin perusteluina siihen, ”että useimmat valittajat olivat köyhää väkeä”, ”ettei näitä oikeastaan voitu lukea varsinaiseen porvaristoon” ja että nämä olivat ”toimineet muutamien kaupungin johtomiesten houkuttelemina”. Karlsson Sjögrenin ja Lindströmin lainaamassa lausunnossa mainitaan jopa ”orjallinen alistuminen muutamien todelliset tarkoitusperänsä naamioineiden henkilöiden mielivaltaan”.⁵⁴ Kyseessä on tavallinen tasavaltalainen perustelu, jonka mukaan taloudellinen riippuvaisuus johtaa poliittisen riippumattomuuden menetykseen.

Tämä ajattelutapa löytyy myös aikakauden tärkeimmältä ”itämerelliseltä” teoreetikolta Immanuel Kantilta, joka monelta osin on tasavaltalaisen perinteen seuraaja vaikka toisaalta kehittää myös uudempiä liberalistisia ajatuskuluja. Esseessään vuodelta 1793 Kant selittää:

Jokaista, jolla on jonkin lainsäädännön suhteen äänioikeus, kutsutaan kansalaiseksi (*citoyen*). Tätä varten vaadittava ominaisuus, pois lukien luonnolliset tekijät (ettei ole lapsi tai nainen), on se, että on oma herransa (*sui iuris*), ja näin ollen omistaa itseään elättävää omaisuutta (jollaiseksi lasketaan myös minkä tahansa alan, käsityö-, taiteen- tai tieteenalan, ammattitaito) – –⁵⁵.

⁵¹ Mts. 187.

⁵² Mts. 183.

⁵³ Mts. 187–190.

⁵⁴ Mts. 154–155.

⁵⁵ *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* II (AA vol. 8, 295).

Kant katsoo riittävän taloudellisen omavaraisuuden olevan ehdon edellytys sille, että ihminen on kelvollinen kansalaisen asemaan. Nootissa Kant tarkentaa:

Kotitalouspalvelija, kauppa-apulainen, päivätyöläinen, jopa parturikin ovat lähinnä *operarii*, eivät *artifices* (sanan laajemmassa merkityksessä) eivätkä valtion jäseniä, eivätkä he näin ollen ole kelvollisia olemaan kansalaisia.⁵⁶

Latinan sanan *operarii* voinee kääntää työläiseksi, joka työskentelee palkkaa vastaan, ja sanan *artifices* puolestaan ammattilaiseksi eli itsenäiseksi ammatinharjoittajaksi. Tässä ei ole tarpeen selvittää tarkemmin Kantin näkemystä omaisuudesta kansalaisen aseman edellytyksenä (jota hän selventää vertaamalla parturia peruukintekijään). Huomioidaan vain Kantin itsestään selvänä pitämä oletus: koska palkkatyöläinen on riippuvuussuhteessa toiseen eikä ”oma herransa”, palkkatyötä tekevä ei ole taloudellisista seikoista johtuvan epävapauden vuoksi kelvollinen kansalaiseksi.

Kuten luvun alussa todettiin, alkujaan kreikkalaisissa kaupunkitasavalloissa kansalaisiksi kelpasivat ainoastaan omavaraisten talonpoikaistilojen isännät. Perinteistä tasavaltalaista ajattelutapaa seuraten myöhemminkin kansalaisen asema tavattiin evätä niiltä, joiden ei katsottu täyttävän taloudellisen itsenäisyyden edellytyksiä: näin Kant tekee partureiden kohdalla, ja vastaava vetoamus esitettiin edellä mainitussa turkulaiskiistassa vuonna 1769.

Vaikka näkemys vaikuttaa irvokkaalta ja poliittisesti epäkorrektilta, se tulee ottaa vakavasti. On syytä pitää kiinni perinteisestä tasavaltalaisesta vaatimuksesta siitä, että kansalaisen asema edellyttää ylivallattomuutta ja tämä taas riittävää taloudellista riippumattomuutta. Mutta käännetään asetelma jaloilleen. Tällöin on poliittisin perustein kysyttävä: millaisten taloudellisten edellytysten tulisi toteutua, jotta ne, jotka nimellisesti ovat kansalaisia, olisivat tosiasiallisesti itseään määrääviä ja riippumattomia kansalaisia, eivät herruuden alaisia?

⁵⁶ Mts.

Itseään määrävän kansalaisen edellytyksistä

Tasavaltalaisesta näkökulmasta katsoen ihmisen itsemäärääminen samastuu pitkälti hänen asemaansa tasavaltalaisen poliittisen järjestelmän kansalaisena. Kansalaisen asema on vertaisten asema, johon tavallisia aikuisia ihmisiä on lähtökohtaisesti syytä pitää kykenevänä. Kykyjä ja valmiuksia voidaan toki tarkastella ja arvioida psykologiselta ja psykiatriselta kannalta, mutta tällainen tarkastelu ja arviointi ei kuitenkaan ole poliittis-institutionaalisista ja arkisista sosiaalisista suhteista irrallinen asia ja aihe. Itseään määrävän kansalaisen kykyjen ja valmiuksien kehitys edellyttää argumentatiiviseen hallintaan kasvatusta ja mukaan tuomista sekä yhteiskunnallista ja poliittista osallistumista tukevia tasavaltalaisia lakeja ja instituutioita.

Kansalaisten keskinäiselle tasavertaisuudelle ja kunkin itsemääräämisen turvaamiseksi yhtäläiset oikeudet ovat perustavanlaatuisia. Kyse ei kuitenkaan ole niinkään abstrakteista ihmisoikeuksista tai erityisestä moraalisesta oikeudesta erityiseen itsemääräämiseen. Kansalaisen lakisääteiset oikeudet konstituivat osaltaan hänen asemaansa itseään määrävänä, herruudesta vapaana henkilönä. Lakisääteiset kansalaisen oikeudet ovat kuitenkin erottamattomasti kytköksissä kansalaisen lakisääteisiin velvollisuuksiin, joihin vastauksista edellytetään vastuullisina pidetyiltä toimijoilta. Lakisääteiset velvollisuudet ovat institutionaalisesti määriteltäviä ja ylläpidettyjä. Mikäli itsemäärääminen, ymmärrettynä tasavaltalaisen vapauden mielessä, edellyttää lakisääteisten oikeuksien lisäksi lakisääteisiä velvollisuuksia ja muun muassa argumentaatioystävällisiä suhteita toisiin kansalaisiin, oikeuden itsemääräämiseen täytyy tarkoittaa myös oikeutta tällaisiin velvollisuuksiin ja suhteisiin. Arendtin jokseenkin sarkastisen huomautuksen mukaan ”oikeus oikeuksiin” tarkoittaa ”oikeutta kuulua johonkin järjestäytyneeseen yhteisöön”. Arendtiläisittäin ajateltuna oikeutta itsemääräämiseen on siis lähtökohtaisesti ajateltava oikeutena asemaan tasavallan kansalaisena.

Suomen tasavallassakin lainsäädännön ja instituutioiden sekä julkisten instituutioiden, kuntien, yksityisten yhteenliittymien ja yhteisöjen, kuten puolueiden, järjestöjen, yritysten ja yhdistysten,

monet keskeiset rakenteet on suunniteltu joko avoimesti tai piilevästi tasavaltalaisesti.⁵⁷ Vaikka ihmiset olisivat muodollisesti tasaveroisia kansalaisia, joilla on sama laillinen vertaisasema, ja vaikka laillis-institutionaaliset järjestelyt hajauttaisivat valtaa ja edistäisivät julkisen vallan käytön valvomista, eivät nämä tasavaltalaiselle poliittiselle yhteisölle välttämättömät edellytykset tietenkään takaa sitä, ettei yhteiskunnassa todellisuudessa olisi ylivaltatahoja ja käytännöllistä herruutta. Tasavaltalaisen perinteen hengessä marxilainen kritiikki on korostanut juuri tätä. Taloudellisten tai muiden resursien, teknisten ja tuotannollisten välineiden sekä tiedon ja osaamisen suhteettoman suuri kasautuminen joillekin tahoille antaa näille suhteellista ylivaltaa ja herruuden mahdollisuuksia muihin nähden.

Lähteet

- Aalto-Heinilä, Maija & Visa Kurki (2019) (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Annas, Julia (1982) *An introduction to Plato's Republic*. Korjattu laitos. Oxford: Clarendon Press.
- Arendt, Hannah (2002) *Vita activa: Ihmisenä olemisen ehdot*. Suom. Riitta Oittinen ym. Tampere: Vastapaino (alkup. 1958).
- Arendt, Hannah (2013) *Totalitarismin synty*. Suom. Matti Kinnunen. Tampere: Vastapaino (alkup. 1951).
- Arendt, Hannah (1973) *The Origins of Totalitarianism*. (Alkup. 1951) Orlando: Harcourt.
- Arendt, Hannah (1963) *On Revolution*. Lontoo: Penguin Books.
- Aristoteles (1989) *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuuttila. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (1991) *Politiikka*. Suom. A. M. Anttila. Helsinki: Gaudeamus.
- Fustel de Coulanges (1920) *Vanhan ajan kaupunkivaltio*. Suom. J. V. Lehtonen. Helsinki: Otava (alkup. 1864).
- Hanson, Victor David (1995) *The Other Greeks: The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization*. Los Angeles: University of California Press.
- Herodotos (1908) *Historiateos*. Suom. Edvard Rein. Porvoo: WSOY. (Teksti saatavissa verkkosivulta: <http://www.lonnrot.net/etext.html#Herodotos>, vierailtu 17.6.2022.)
- Hämäläinen, Tomi P. (2019) Sokrateen vaikutus oikeuksien kehityshistoriaan. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (2019) (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 33–48.
- Joensuu, Juho (2019) Aristoteles ja oikeuksien alkuperä. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (2019) (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 49–62.
- Kant, Immanuel (1793) Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. Korpora-portaalin sivuilla: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aao8/273.html> (vierailtu 17.6.2022). (*Berlinische*

⁵⁷ Ks. Suomen perustuslaki (731/1999), 8 §, 12 § ja 21 §; hallintolaki (434/2003), luvut 2, 5, 6, 7 ja 8; yhdistyslaki (503/1989), luvut 4, 5 ja 6; osakeyhtiölaki (624/2006), luvut 5, 6 ja 7.

- Monatsschrift*, 1793 [AA vol. 8, 273–313].) (On the common saying: That may be correct in theory, but it is of no use in practice. Teoksessa Immanuel Kant [1996] *Practical Philosophy*. Engl. ja toim. Mary J. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 277–309.)
- Kalsson Sjögren, Åsa & Peter Lindström (2005) Oikeita todellisia porvareita? Luokka, sukupuoli ja kieli vapauden ajan kaupunkien poliittisessa kulttuurissa. Teoksessa Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (toim.) *Kahden puolen Pohjanlahte, I: Ihmisiä yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 153–206.
- Keegan, John (2005) *Sodankäynnin historia*. Suom. Jouni Suistola. Helsinki: Gummerus (alkup. 1993).
- Kenny, Anthony (1978) *Freedom and Responsibility: Four Lectures*. Lontoo–New York: Routledge & Kegan Paul.
- Noponen, Niko (2014) Hyveet tasavaltalaisen vapauden edellytyksenä. Teoksessa Nora Hämäläinen, Juhana Lemetti & Ilkka Niiniluoto (toim.) *Hyve*. Filosofisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 45, Helsingin yliopisto, 351–363.
- Noponen, Niko (2016) Vapaussyssä ja tasavaltalaisuus, tai huomioita tonttulakin poliittisesta historiasta. *niin & näin* 4/2016, no. 91 [verkkoteksti], 145–167, <http://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn164-34.pdf> (vierailtu 17.6.2022).
- Noponen, Niko (2022) Kasvatettavia vastuullistavat tunteemme. *niin & näin* 3/2022, 49–59.
- Kukkonen, Taneli (2012) Kansalaisen hyve – Aristoteles. Teoksessa Petri Koikkalainen & Paul-Erik Korvela (toim.) *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Tampere: Vastapaino, 53–82.
- Lahtinen, Mikko (2014) Montesquieu, Charles-Louis de Secondat de. Teoksessa Sami Syrjämäki & Toni Kannisto (toim.) *Logos*-ensyklopedia. Eurooppalaisen filosofian seura ry: <http://filosofia.fi/node/5286> (vierailtu 14.12.2022).
- Laitinen, Arto (2019) Axel Honneth – yhteiskunta, kritiikki, tunnustussuhteet. Teoksessa Ilkka Kauppinen, Miikka Pyykkönen & Olli-Pekka Moisio (toim.) *1900-luvun saksalainen yhteiskuntateoria*. Helsinki: Gaudeamus, 171–190.
- Lappalainen, Mirkka (2009) *Susimessu: 1590-luvun sisällissota Suomessa ja Ruotsissa*. Helsinki: Siltala.
- Lemetti, Juhana (2003) Vapaus – vielä kerran. *Ajatus* 60, 103–119.
- Nelson, Eric (2004) *The Greek Tradition in Republican Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Shea, Tom (2015) Disability and domination: lessons from republican political philosophy. *Journal of Applied Philosophy* 35: 1, 133–148.
- Pettit, Philip (1997/1999) *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, Philip (2001) *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*. Cambridge: Polity Press.
- Pettit, Philip (2007) A republican right to basic income? *Basic Income Studies* 2: 2, 1–8.
- Platon (1981) *Valtio*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Rousseau, Jean-Jacques (1997) *Yhteiskuntasopimuksesta*. 3. painos. Suom. J. V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto (alkup.. 1762; suom. 1918).
- Skinner, Quentin (2002) Machiavelli on *virtù* and the maintenance of liberty. Teoksessa *Visions of the Politics, Vol. 2: Renaissance Virtues*. (Alkup. 1983.) Cambridge: Cambridge University Press, 160–185.
- Skinner, Quentin (2018) Kolmas vapauden käsite. Suom. Sami Syrjämäki. Teoksessa Sami Syrjämäki (toim.) *Vapaus*. Tampere: niin & näin -kirjat, 136–171 (alkup. 2002).
- Strawson, Peter (2022) Vapaus ja suuttumus. Suom. Niko Noponen. *niin & näin* 3/2022, 13–29 (alkup. 1963).
- Toppinen, Pilvi (2007) Philip Pettitin republikaaninen vapaus. Teoksessa Kimmo Nuotio & Heta Aleksandra Gylling (toim.) *Oikeus ja politiikka: filosofisia esseitä*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, E-sarja 18. Helsinki, 179–203.
- Weber, Max (1992) *Kaupunki*. Suom. ja toim. Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino (alkup. 1921).